

ЦОПНИ, неформална икономика и свобода*

Красен Станчев**

Продавачката от магазина за бира и други неща от първа необходимост зад ъгъла, пушейки за почивка, казва на възрастна жена, очевидно баба й: „Никой в България не плаща данъци и осигуровки”. Няколко дни по-рано началникът на НАП разказва на обществено събиране стария виц, че неплащането на данъци било „национален спорт”.

Какво се е случило?

Мнението на данъчния инспектор е първично спрямо общественото мнение на продавачката. То придава на работата му смисъл в дългосрочна перспектива. Поради тази причина същият виц се разказва в различни варианти за множество юрисдикции.

Без уточнения и измервания последният поход на българските власти срещу „сивата” икономика започна веднага щом бе назначен министърът на труда и социалните грижи. Лошите работодатели експлоатират добрите работници и крият данъци и осигуровки, затова възниква дефицитът в НОИ и затова регулирането на цените на пазара на труда трябва да се засили, тласкайки цените нагоре – каза той.

Най-скорошният напън да се конструира плашилото на неформалната икономика идва обаче не от данъчни инспектори и профсъюзни среди, а от работодатели.

През 2008 г. Асоциацията на индустриалния капитал в България, 12 години след учредяването си през 1996 г. (когато впрочем неформалната икономика според всички обективни измерители е между 35 и 40% от БВП), решава, че сивотата на стопанството е Обществен враг №1 и че тя ще се бори за „ограничаване и превенция на неформалната икономика”. Четири и половина годишен проект на Асоциацията с такова наименование е финансиран от ЕС (програма „Развитие на човешките ресурси”, около 9 милиона лева) чрез Европейския социален фонд, върху който членовете ѝ имат известно неформално влияние по линия на участието си в Икономическия и социален съвет и т.н. тристранно сътрудничество.

Целта на проекта е да се създаде ЦОПНИ – „център за ограничаване и превенция на неформалната икономика”, който, разбира се, трябва да се нарече и е наречен всеобщ, „национален”. ЦОПНИ с шестте си регионални центъра е призван да събира информация, да одитира и захранва със „системни и стратегически документи борбата с неформалната икономика”.¹ Прекият резултат е добър бюджет за Асоциацията, осигурен не от членски внос, а от чуждестранни данъкоплатци. Непрекият резултат ще е ограничаване на свободата на навлизане в отраслите, където членовете на асоциацията имат интереси.

За целта сивата икономика трябва да бъде описана като огромен дял от стопанската дейност на страната. Поръчаното от Асоциацията изследване установява, че той е между 42% и 58%. За да се получи такава оценка, трябваше да бъде приложен и съответният метод – измерване на усещането за неформална икономика.

Причини и реални

Не може да се докаже, че ЦОПНИ са подвели общественото мнение. В разрез със стандартната практика, информация за изследването няма.

Най-надеждният количествен метод, наречен „договорно-интензивни пари“ (на английски - „contract-intensive-money“, т.е. съотношението на парите, държани извън банките, към т. нар. широки пари), показва, че през първото тримесечие на тази година неформалният сегмент в

икономиката на България е бил около 17% от БВП. От 2000 година НСИ прилага методиката на ЕВРОСТАТ за измерване на т.нар. ненаблюдавана икономика.ⁱⁱ За 2008 г. делът тази икономика е малко над 10% от БВП.ⁱⁱⁱ Според тези методики сивият сектор в стопанството на България за последните десет години се е свил с над 30 на сто. От 1997 г. до 2009 г. събираемостта на данъците се е увеличила от 27-28% до 40% от БВП. Накъсо: проблемът със сивата икономика, ако изобщо го е имало, губи острота и значение. И това твърдение може лесно да бъде проверено.

Все пак какви са причините (стимулите) за стопанска ненормалност? Широко известните изследвания на феномена от ИПИ, АИАП и Харвардския университет през 1999-2000 г.,^{iv} от ИПИ от 2003 г.,^v на НСИ през периода 2000-2008 г. и Световната банка и *Прайсуотърхаускупърс* от 2009 г. дават възможност за отговори и предположения по този повод.

- Такава причина са високите данъци. Фискалната статистика доказва, че там, където тези данъци бяха намалени, събираемостта се увеличава. Не такъв е случаят, обаче, с данъците върху труда: те са относително високи спрямо печалбата на предприятията – 229%, т.е. 2,3 пъти по-високи.^{vi}
- Второ, българската данъчна система е изградена на представата за една селско-бюрокраична икономика. Комбинираната данъчна преференция за фермери и селскостопански производители е средногодишно около 1 милиард лева, приблизително 1,6% от БВП за 2010.^{vii} А държавните служители не плащат социални данъци^{viii}. Освен това в селските райони има бартер (според оценки от 2007 г. – 20-30% от сделките), икономика на бурканите между града и селото и според НСИ – около 40% повече неформалност.
- Трето, на около 1,7 милиона работещи в частния сектор се падат около 4 милиона бенефициенти на бюджета – горните две групи от населението, през пенсионери и безработни, до учащи се и деца. Вътрешно-семеиното преразпределение е 1/5 до 1/4 от дохода на работещите. За тях винаги възниква ситуация на избор – да дадат 1/5 дохода си на НОИ, НЗОК и т.н. или на родителите, децата и близките си. На това отгоре тези хора, според изследвания на министерството на финансите: а) плащат два пъти за образование и здраве, през данъците и по частен път; б) знаят, че няма как да получат онова, което са дали на НОИ за своя собствена пенсия; в) не знаят, че вноските им преди 1997 г. не са надлежно отчетени в системата, но г) се досещат, че „солидарният сегмент” най-вероятно ще изхарчи вноските им.
- Четвърто, в икономиката има поне 10% от БВП държавни и общински поръчки; при различни допускания това прави рушвет от порядъка на 0,5 до 1% от БВП, който няма как да е в светлата част на икономиката. Интересно е, че криминализираният бизнес (черната икономика) вероятно има по-малък от 1% от БВП дял в стопанството на България, колкото и да се вдига шум по този повод.^{ix} Може да се предполага с голяма доза вероятност, че и регулирането на цените на пазара на труда (минималната работна заплата) също допринася за около 1% от БВП сивота на икономиката.
- Петата причина са квази-данъците и несигурността. Според редовните наблюдения на Световната банка и ЕБВР през 2009 г. българските собственици и управители на фирми посвещават почти 11% от времето си на работа с правителството^x. По този показател България е на последно място сред страните от нова Европа и бившия Съветски съюз. Такова е положението с материалната сигурност на фирмите: в България е най-висок броят на фирмите, които плащат за охранителни услуги (но за сметка на това данъкоплатците издържат най-многобройната – като дял от населението - полиция в Европа).
- Към казаното следва да се добави и политическата несигурност, и някои културни фактори. В първата област не е ясно докога ще се задържи сегашната данъчна система и ще секне ли някога традицията всяко ново правителство да преразпределя сфери на стопанско влияние.

Политически навик е и да се купуват избирателите с привилегии, финансирани от бюджета. Към областта на културата е и обстоятелството, че много управители на фирми са фактически марксисти по убеждение: те са научили, че при капитализма става дума за грабеж от другите и за експлоатация на работниците; когато сега съдбата им е предоставила възможността да станат капиталисти, те вършат онова, което смятат за правилно.^{xi}

Поне половината от споменатите феномени поражда хем фундаментално чувство за несправедливост, хем стремеж да чопнеш от другите през държавата. „Борбата” с неформалната икономика предполага премахване на тези и други причини, както постепенно и се получава от 1997 г. насам. Но не това има предвид ЦОПНИ. Иска или не, ЦОПНИ ще изиграе вредна роля в българската политика и ще ограничи стопанската свобода.

Допълнения и източници

По повод първата от посочените причини може още да се каже, че едно скорошно изследване на този феномен в 85 страни, сред които и България,^{xii} показва, че дадено 10% намаляване на стойността на данъците върху заплатите (т. е. общественото осигуряване и данъка върху общия доход) може да доведе до 3,5% увеличаване на заетостта. Въздействията зависят от еластичността на предлагането и търсенето на труд. Има сериозно основание да се смята, че понастоящем българските условия са двупосочно еластични, т. е. измененията на една променлива (в нашия случай – данъците върху заплатите) водят до други въздействия с коефициент, по-голям от единица.

Цитираното по-горе изследване на Дянков и съавтори установява (опирайки се на оценките за размерите на неформалните дялове в БВП на изследваните страни от Докладите за глобална конкурентност за 2003-2007 на Световния икономически форум^{xiii}), че за страните със средни доходи (групата, към която принадлежи България) приложимият процент на неофициалната икономика в БВП е 27,3-32,3%.^{xiv}

Пак по този повод препоръчваме и под-страницата на ИПИ в Интернет, посветена на реформата в пенсионната система, а също и единственото засега подробно изследване на ефектите от повишаването на осигурителните прагове.^{xv}

Делът на неофициалната стопанска дейност варира в широк диапазон при различните опити за оценка.

През 2001 г. международният екип на ИПИ изчисли, че той възлиза на 40,8%, но следва да се отчитат ефектите от кризата от 1996 г. - началото на 1997 г. върху статистиката и стопанското поведение на фирми и граждани.

По-късно, известният авторитет по темата Фридрих Георг Шнайдер през 2005 г. изчисли, че общият размер на сенчестата икономика в България през 2003 г. е бил 38,3% от официалния БВП.^{xvi} През месец май 2008 г. Центърът за изследване на демокрацията (ЦИД) (на основата на изследване на *Витоша Рисърч* по повод Индекса на скритата икономика в България) обяви, че размерът на неофициалната икономика е между 20 и 35% от БВП.^{xvii} В края на 2009 г. ЦИД констатира, че разходите за труд се укриват в най-голяма степен в услугите и търговията на дребно. Пак там се стига до извода, че около 6% от всички заети нямат никакъв договор и че близо 1/2 от работещите на второ работно място нямат трудов договор. Посочено е също, че около 28,4% от общия брой на зетите лица твърдят, че получават по-високо възнаграждение от посоченото в договора. Почти половината от тях (или общо 12,9%) твърдят, че официалната им заплата е равна на задължителния по закон минимум, установен за целите на осигуряването, като остатъка от заплата получават в брой.

Минималният дял на неформалния сегмент в българската икономика може да бъде пресметнат чрез най-надеждния количествен метод, наречен „договорно-интензивни пари“ (ДИП, „contract-intensive-money“), въведен от Кристофър Клейг, Филип Кийфър, Стивън Нак и Мансър Олсън през 1997 г.^{xviii}

* Съкратен вариант на тази статия бе публикуван във в-к Дневник на 12 септември 2010 г.

** Авторът е управител на КС2 ЕООД и председател на Съвета на ИПИ.

ⁱ Вж. за подробности описанието на проекта на страницата на АИКБ.

ⁱⁱ Вж. подробно статистическо разяснение в: Лиляна Дудева. Статистически аспекти на „ненаблюдавана“ икономика. София, ЦИР, 2001 или в Интернет на: <http://www.isda.bg/wp-content/uploads/2010/01/%D0%A1%D1%82%D0%B0%D1%82%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%B8%D1%87%D0%B5%D1%81%D0%BA%D0%B8-%D0%B0%D1%81%D0%BF%D0%B5%D0%BA%D1%82%D0%B8-%D0%BD%D0%B0-%D0%BD%D0%B5%D0%BD%D0%B0%D0%B1%D0%BB%D1%8E%D0%B4%D0%B0%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%B0%D1%82%D0%B0-%D0%B8%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%BC%D0%B8%D0%BA%D0%B0.pdf>

ⁱⁱⁱ http://www.nsi.bg/NPDOCS/NSI_Non-Observed_Economy2010-09-08.pps#268,6,Slide 6.

^{iv} Вж.: , Measuring Informal Economy in Bulgaria, Department of Applied Economics and Management, Cornell University, Working Paper 2001-09, July 2001, at: <http://www.kyle.aem.cornell.edu/WP%202001-09%20Measuring%20the%20shadow%20economy%20in%20Bulgaria.pdf>.

^v Вж.: Krassen Stanchev (editor), The Shadow Economy in the Balkans: A Study of Incentives in Bulgaria, Romania and Serbia, Athens, ELIAMEP, 2004, достъпно на <http://ime.bg/en/articles/study-of-incentives-characteristics-and-strategies-of-firms-operating-in-the-shadows-4/>

^{vi} Вж.: World Bank, *PricewaterhouseCoopers*, Paying Taxes in 2010, Washington DC, IBRD, 2009, p. 86, достъпно и на: <http://www.doingbusiness.org/documents/FullReport/2010/Paying-Taxes-2010.pdf>. България не е изключение, в много страни от ЕС и ОИСР (с изключение на САЩ, Великобритания, Люксембург, Норвегия и Нова Зеландия) положението е или приблизително същото, или по-лошо.

^{vii} Вж.: Петър Ганев. Дупки в данъчните закони водят до половин милиард лева загуби (данъчни преференции в България), електронен вариант: http://ime.bg/uploads/068cd0_TaxExemptions_IME.pdf.

^{viii} Справедливостта изисква да се спомене, че когато през 2000 г. държавният бюджет пое осигуровките на държавните служители, те бяха взети от техните месечни възнаграждения; системата обаче не е добра, тъй като губи прозрачност, а има и етични недостатъци.

^{ix} Вж. косвените начини за пресмятане: Krassen Stanchev, Economic Perspectives on Organized Crime, Journal of Southeast European and Black Sea Studies, vol. 4, No 2, May, 2004.

^x Вж. резултатите на страницата Enterprise Surveys: <http://www.enterprisesurveys.org/ExploreEconomies/?economyid=30&year=2009>

^{xi} Вж.: Krassen Stanchev, Plunder and Informality in the Bulgarian Economy: Background, Structure and Key Points, The Grey Economy in Bulgaria (Reasons, Consequences, Policies), Sofia, CSP, 2002.

^{xii} Вж.: Djankov, Simeon, Tim Ganser, Caralee McLiesh, Rita Ramalho, and Andrei Shleifer (2008), The Effect of Corporate Taxes on Investment and Entrepreneurship, NBER Working Paper No. 13756, Cambridge, Massachusetts, NBER, January, 2008 (updated March 2009), p. 50; available at: <http://www.nber.org/papers/w13756.pdf> [Симеон

Дянков, Тим Гансър, Каралий Маклийш, Рита Рамальо и Андрей Шлайфер. Влияние на корпоративните данъци върху инвестициите и предприемачеството, Работен доклад на Националното бюро на САЩ за икономически изследвания № 13756, Кеймбридж, Масачузетс, NBER, януари 2008 г. (актуализиран, март 2009 г.), стр. 50.] Изследването използва данни за 2003-2005 г.; според него въздействията са подобни и върху предприемачеството (създаването на фирми) и инвестициите (включително преките чуждестранни инвестиции).

^{xiii} Става дума също за направени от *PricewaterhouseCoopers* оценки за изследваните страни; вж. архив на: <http://www.weforum.org/en/initiatives/gcp/Global%20Competitiveness%20Report/PastReports/index.htm>.

^{xiv} Вж: Дянков, Гансър, Маклийш, Рамальо и Шлайфер, цит. съч., с. 39-40, таблици 3 и 4.

^{xv} Вж: <http://ime.bg/bg/articles/efekti-ot-powishenite-osiguritelni-pragowe-za-dyrvawata-biznesa-i-gravdanite>.

^{xvi} Schneider, Friedrich, "Shadow Economies around the World: What Do We Really Know?" *European Journal of Political Economy*, 2005, Vol. 21 (No. 3), pp. 598-642, същото изследване може да се намери и на: http://www.iaw.edu/RePEc/iaw/pdf/iaw_dp_16.pdf.

^{xvii} Кръгла маса: Скритата икономика, тенденции и предизвикателства, Център за изследване на демокрацията, 27 май 2008 г., София.

^{xviii} ДИП се определя като съотношение на парите, държани извън банките към т. нар. широки пари. Вж.: Christopher Clague, Philip Keefer, Stephen Knack and Mansur Olson, Contract-intensive Money: Contract Enforcement, Property Rights, and Economic Performance, Working Paper No 151, University of Maryland at College Park, IRIS, 1997, p. 8. Методът ДИП обаче не взема под внимание дохода в натура, който според оценка на Антон Маринов през 2007 г. е 25-30% на българските домакинства в селските райони (вж.: Anton Marinov, *The Shadow Economy in Rural Regions of Bulgaria*, Springer Verlag, April 2008 г.). На свой ред тези домакинства по последни (2009) данни на НСИ са също значителен дял от населението - 28,6% (вж.: <http://www.nsi.bg/otrasal.php?otr=19&a1=376&a2=377&a3=386#cont>). Не е възможно доходите в натура на тази част от населението да не играят някаква роля в преразпределението на доходите на градското население и работниците, но изследването им е специална работа извън задачите на настоящето изследване.